

Наталія Марущак,

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри теорії та історії держави
і права, міжнародного права Пенітенціарної
академії України.

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-9636-6274>

ОСВІТА ЯК ЕЛЕМЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА СТІЙКОСТІ ДЕРЖАВИ

У статті досліджується роль освіти як одного з ключових чинників забезпечення національної безпеки держави в умовах сучасних безпекових викликів та трансформації характеру загроз. Обґрунтовується, що в умовах глобалізації, цифровізації суспільних процесів, поширення гібридних загроз та збройних конфліктів освіта виходить за межі традиційного розуміння соціального інституту та набуває ознак стратегічного ресурсу держави. Доведено, що освітня система безпосередньо впливає на формування людського капіталу, національної та громадянської ідентичності, правової культури, критичного мислення, інформаційної стійкості населення та здатності суспільства ефективно реагувати на внутрішні й зовнішні виклики.

Проаналізовано нормативно-правові засади взаємозв'язку освіти та національної безпеки в Україні. Встановлено, що попри поступове усвідомлення значення освіти для забезпечення стійкості держави, її роль як самостійного елемента системи національної безпеки потребує подальшого нормативного та концептуального закріплення.

Особливу увагу приділено впливу повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України на функціонування освітньої сфери та її роль у забезпеченні національної стійкості. Наголошено, що в умовах збройної агресії освіта виконує не лише освітню, а й безпекову функцію, забезпечуючи підготовку кадрів для стратегічно важливих галузей, формування національної свідомості та зміцнення стійкості суспільства щодо інформаційних та психологічних впливів. Зроблено висновок, що ефективна освітня політика є необхідною передумовою зміцнення національної безпеки, обороноздатності, повоєнного відновлення та сталого розвитку України.

У процесі дослідження використано комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів, зокрема діалектичний, системно-структурний, формально-юридичний та порівняльно-правовий методи. Їх застосування дало змогу проаналізувати нормативно-правові засади взаємозв'язку освіти та національної безпеки, а також визначити роль освіти у забезпеченні стійкості держави в умовах сучасних безпекових викликів.

Ключові слова: національна безпека, освіта, гібридні загрози, правова культура, когнітивна безпека, стійкість держави, національна свідомість, збройний конфлікт.

Marushchak N.

Education as an Element of National Security and State Resilience

The article examines the role of education as one of the key factors in ensuring national security under contemporary security challenges and the transformation of the nature of threats. It is argued that, in the context of globalization, digitalization of social processes, the proliferation of hybrid threats, and armed conflicts, education transcends its traditional understanding as a social institution and acquires the characteristics of a strategic state resource. The study demonstrates that the educational system directly influences the formation of human capital, national and civic identity, legal culture, critical thinking, information resilience, and society's capacity to respond effectively to internal and external challenges.

The paper analyzes the legal and regulatory framework governing the relationship between education and national security in Ukraine. It is established that, despite the growing recognition of the importance of education for strengthening state resilience, its role as an independent component of the national security system requires further normative and conceptual consolidation.

Special consideration is given to the impact of the Russian Federation's full-scale armed aggression against Ukraine on the functioning of the educational sector and its role in ensuring national resilience. The article emphasizes that, under conditions of armed aggression, education performs not only an educational but also a security-related function by providing training for strategically important sectors, fostering national consciousness, and strengthen-

ing society's resistance to information and psychological influence. It is concluded that an effective educational policy constitutes a necessary prerequisite for strengthening national security, defense capability, post-war recovery, and the sustainable development of Ukraine.

A comprehensive set of general scientific and special legal research methods was employed in the study, including the dialectical, systemic-structural, formal-legal, and comparative-legal methods. The application of these methods made it possible to analyze the regulatory and legal foundations of the relationship between education and national security, as well as to determine the role of education in ensuring state resilience in the face of contemporary security challenges.

Keywords: national security, education, hybrid threats, legal culture, cognitive security, state resilience, national consciousness, armed conflict.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток безпекового середовища характеризується істотною трансформацією природи загроз, які набувають комплексного, гібридного та багатовимірного характеру. Поряд із традиційними воєнними ризиками все більшого значення набувають інформаційні, когнітивні, кібернетичні та соціальні впливи, спрямовані на підрив внутрішньої стабільності держави, дестабілізацію суспільних інститутів та зниження рівня довіри до державної влади.

У цих умовах національна безпека перестає бути виключною сферою функціонування силових інституцій і набуває системного характеру, охоплюючи широкий спектр суспільних відносин, включаючи освітню, наукову та культурну сфери. Особливого значення набуває освіта як інститут, що формує людський капітал, визначає рівень правової культури суспільства, здатність до критичного мислення та стійкість до інформаційних і пропагандистських впливів.

Водночас у науковій доктрині відсутній достатньо цілісний підхід до розуміння освіти як елементу системи національної безпеки та чинника стійкості держави. Переважна більшість досліджень розглядає освіту переважно у соціально-гуманітарному або управлінському вимірі, не повною мірою розкриваючи її безпековий потенціал у контексті протидії сучасним загрозам.

Таким чином, існує потреба у комплексному науковому осмисленні ролі освіти у забезпеченні національної безпеки та стійкості держави, визначенні її функціонального значення у системі захисту державних інтересів, а також у формуванні теоретичних підходів до інтеграції освітньої політики в архітектуру національної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових публікацій з окресленої проблематики свідчить про поступове посилення усвідомлення взаємозумовленості та взаємозв'язку між системою національної безпеки та сферою освіти. Питання національної безпеки в її різних аспектах знайшли достатньо ґрунтовне опрацювання у працях багатьох дослідників, серед яких, зокрема В. Горбулін, О. Власюк, М. Галів, В. Горовенко, А. Дацюк, О. Дзьобань, З. Живко, Л. Кухарська, Т. Марена, Ю. Мельник, І. Ольшевський, Б. Парахонський, О. Свйонтик, Г. Ситник, М. Требін та інші.

Водночас проблематика ролі освіти у забезпеченні національної безпеки держави залишається недостатньо розробленою. У науковій літературі бракує системного розуміння місця та функціонального значення освіти в архітектурі національної безпеки, а також її впливу на формування стійкості держави, зокрема в умовах сучасних гібридних загроз. Це зумовлює необхідність подальшого комплексного дослідження ролі освіти як одного з ключових чинників забезпечення національної безпеки України.

Мета дослідження. Метою статті є теоретико-правове обґрунтування ролі освіти як чинника національної безпеки держави та визначення основних напрямів її впливу на формування стійкості суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливим завданням закладів вищої освіти є підготовка висококваліфікованих фахівців, спроможних забезпечувати інноваційний розвиток держави, підвищення конкурентоспроможності національної економіки та зміцнення її позицій у глобальному середовищі. Саме якість людського капіталу значною мірою визначає рівень соціально-економічного розвитку країни, ефективність функціонування державних інституцій та перспективи її сталого розвитку.

Водночас взаємозв'язок між освітою та національною безпекою не обмежується виключно економічними показниками. Хоча підвищення рівня освіченості населення зазвичай сприяє економічному зростанню та збільшенню валового внутрішнього продукту, значення освіти для забезпечення безпеки держави є значно ширшим і потребує комплексного аналізу. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання розроблення ефективних методологічних підходів до оцінювання впливу освітньої сфери на стан національної безпеки із врахуванням не лише кількісних, а й якісних показників.

В умовах зростання внутрішніх і зовнішніх викликів безпеці держави особливого значення набуває здатність суспільства зберігати соціальну згуртованість, протидіяти деструктивним впливам та підтримувати демократичні механізми врегулювання суспільних суперечностей. У цьому контексті освіта виступає важливим інструментом формування громадянської відповідальності, правової культури, толерантності та навичок конструктивного діалогу. Освічена особа, як правило, має вищий рівень критичного мислення, краще орієнтується в суспільно-політичних процесах та є менш вразливою до маніпулятивних інформаційних впливів [1, с. 207].

Особливого значення вказані якості набувають в умовах гібридних конфліктів, де одним із ключових об'єктів впливу стає суспільна свідомість. Низький рівень освіти може підвищувати вразливість населення до дезінформації, пропаганди та інших форм когнітивного впливу, що використовуються для дестабілізації внутрішньополітичної ситуації. Натомість розвиток освітньої сфери сприяє формуванню стійкості суспільства до інформаційних загроз, зміцненню національної єдності та підвищенню здатності держави протидіяти зовнішнім і внутрішнім викликам.

Крім того, внутрішня нестабільність, спричинена соціальними конфліктами, політичною поляризацією або низьким рівнем громадянської культури, може мати негативні наслідки не лише для самої держави, але й для регіональної безпеки загалом. Такі процеси здатні провокувати масштабні міграційні потоки, посилення транскордонної злочинності, радикалізацію окремих соціальних груп та інші явища, які створюють додаткові ризики для безпеки сусідніх держав. У зв'язку з цим освіта повинна розглядатися не лише як чинник соціально-економічного розвитку, а й як важливий елемент системи забезпечення національної та міжнародної безпеки [2, с. 206].

У сучасній науковій думці освіта дедалі частіше розглядається не лише як соціальний інститут, а й як один із фундаментальних чинників забезпечення національної безпеки держави. Теза про визначальне значення освітньої сфери для збереження державності, суспільної стабільності та національного розвитку вже давно набула статусу загальновизнаної як у науковому середовищі, так і серед представників органів державної влади та громадянського суспільства. У цьому контексті слушною видається позиція О. Панфілова та О. Савченка, які наголошують, що національна безпека не може бути забезпечена виключно засобами освіти, проте її належний рівень неможливо гарантувати поза освітнім простором [3, с. 146]. В. Горбулін підкреслює, що в умовах сучасних гібридних загроз вирішального значення набувають інтелектуальний потенціал держави, якість підготовки фахівців та здатність суспільства критично сприймати інформацію [4, с. 89]. Г. Ситник, досліджуючи проблеми державного управління у сфері національної безпеки, наголошує на необхідності розвитку освітньої політики як важливого інструменту зміцнення стійкості держави та суспільства [5, с. 156]. М. Галіва та О. Свйонтик обґрунтовують необхідність трансформації освітньої сфери на один із фундаментів національної безпеки держави в умовах збройної агресії та цивілізаційного протистояння [6, с. 26]. Автори наголошують на стратегічному значенні освіти для формування національної ідентичності, стійкості суспільства та забезпечення повоєнного відновлення України. Т. Марена розглядає освіту як самостійний елемент системи національної безпеки та важливий чинник економічної безпеки держави [7, с. 18]. Авторка підкреслює необхідність оцінювання освітньої сфери через призму безпекових показників і розроблення нових підходів до інтеграції освітньої політики в систему забезпечення національної безпеки України. І. Ольшевський доводить, що право на безпечну освіту є невід'ємним елементом конституційного права на освіту, а сама освітня система в умовах воєнного стану виступає важливим чинником забезпечення національної безпеки та суспільної стійкості [8, с. 56].

Таким чином, сучасна наукова думка дедалі більше відходить від традиційного розуміння освіти виключно як соціального інституту. Освіта розглядається як стратегічний ресурс держави, який забезпечує формування людського капіталу, національної ідентичності, інформаційної стійкості, кадрового потенціалу сектору безпеки й оборони та створює передумови для збереження державності в умовах війни та повоєнного відновлення.

Зарубіжна наукова думка також послідовно акцентує увагу на безпековому значенні освіти. Засновник теорії людського капіталу Т. Шульц обґрунтовував, що інвестиції в освіту є одним із найефективніших механізмів розвитку держави та підвищення її конкурентоспроможності [9, с. 5]. Подальший розвиток цієї концепції отримав у працях Гарі Беккер, який довів прямий зв'язок між рівнем освіченості населення, економічним розвитком і суспільною стабільністю [10].

У сучасних безпекових дослідженнях дедалі більшого поширення набуває підхід, відповідно до якого освіта розглядається як складова когнітивної безпеки та суспільної стійкості (resilience) [11, с. 16]. Саме через систему освіти формуються критичне мислення, медіаграмотність, правова культура та здат-

ність громадян протидіяти дезінформаційним впливам, що особливо актуально в умовах гібридних загроз та збройних конфліктів. Тому освіта сьогодні є не лише засобом передачі знань, а й важливим інструментом забезпечення національної безпеки, зміцнення демократичних інститутів та захисту національних інтересів держави.

Освіта є багатофункціональним інститутом, який впливає на формування людського капіталу та визначає рівень стійкості держави. У контексті національної безпеки вона виконує такі основні функції: когнітивну, що полягає у формуванні здатності критичного сприйняття інформації; правову, пов'язану з формуванням правосвідомості та правової культури; громадянську, що забезпечує розвиток відповідального громадянського суспільства; інституційну, яка впливає на якість державного управління; кадрово-безпекову, пов'язану з підготовкою фахівців сектору безпеки і оборони. Таким чином, освіта виступає системоутворюючим фактором довгострокової безпеки держави.

Водночас важливість освіти як складової безпекової політики держави не завжди знаходить належне нормативне закріплення. Так, відповідно до Закону України «Про освіту», освіта визначається як основа інтелектуального, духовного, фізичного та культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, а також важлива передумова розвитку суспільства і держави [12]. Такий підхід загалом відображає ключове суспільне призначення освіти та підкреслює її значення для розвитку людини, суспільства і держави. Разом із тим у законодавчому визначенні практично не простежується безпековий вимір освіти, зокрема її роль у формуванні національної стійкості та забезпеченні національної безпеки України.

Безумовно, мета освіти, визначена законодавцем через категорії всебічного розвитку особистості, формування необхідних компетентностей, виховання відповідального громадянина, примноження культурного потенціалу українського народу та забезпечення сталого розвитку держави, опосередковано пов'язана з безпековими процесами. Однак саме поняття національної безпеки у Законі України «Про освіту» не використовується, що свідчить про певну фрагментарність нормативного підходу до розуміння стратегічної ролі освітньої сфери.

Подібна ситуація тривалий час спостерігалася й у законодавстві, яке регулювало сферу національної безпеки. Зокрема, Закон України «Про основи національної безпеки України», що діяв упродовж 2003–2018 років, відносив освіту до числа сфер, у яких необхідно здійснювати заходи щодо запобігання та нейтралізації загроз національним інтересам [13]. Водночас питання освіти не посідали у ньому належного місця. Серед загроз національній безпеці законодавець згадував переважно обмеження доступу окремих соціальних груп до якісної освіти, а серед напрямів державної політики визначав необхідність поступового збільшення фінансування освіти і науки та створення умов для залучення додаткових ресурсів у науково-технічну сферу. Подальша еволюція національного безпекового законодавства також не забезпечила належної інтеграції освітньої складової до системи національної безпеки. Так, чинний Закон України «Про національну безпеку України» не містить безпосередніх згадок про освіту як окремий елемент безпекової політики держави [14]. Водночас цим нормативно-правовим актом передбачено розроблення стратегічних документів у сфері національної безпеки, зокрема Стратегії національної безпеки України [15] та Стратегії громадської безпеки і цивільного захисту України [14].

Певне переосмислення ролі освіти простежується у Стратегії національної безпеки України, затвердженій Указом Президента України від 14 вересня 2020 року [15]. У зазначеному документі одним із пріоритетних напрямів державної політики визначено розвиток людського капіталу, який розглядається як важлива передумова зміцнення національної безпеки та забезпечення сталого розвитку держави. Досягнення цієї мети пов'язується, зокрема, з модернізацією системи освіти і науки, охорони здоров'я, культури та соціального захисту [15]. Особливе значення в реалізації зазначеного напрямку відводиться вдосконаленню системи дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної) та вищої освіти. Стратегія національної безпеки України акцентує увагу на необхідності оновлення освітніх стандартів відповідно до сучасних потреб суспільного розвитку, викликів безпекового середовища та найкращих міжнародних практик. Такий підхід свідчить про поступове усвідомлення на державному рівні того, що якісна освіта є не лише передумовою соціально-економічного розвитку, а й важливим інструментом формування людського потенціалу, від якого безпосередньо залежить стійкість держави до внутрішніх і зовнішніх загроз.

Подальшим кроком у формуванні державної політики у сфері розвитку людського потенціалу стало затвердження Указом Президента України від 14 травня 2021 року Стратегії людського розвитку (далі – Стратегія) [16]. Незважаючи на те, що її розроблення прямо не передбачалося Законом України «Про національну безпеку України», поява цього документа стала закономірним результатом усвідомлення державою

визначальної ролі людського капіталу у забезпеченні сталого розвитку та зміцненні національної безпеки. Відтак освіта і наука були визначені як одні з ключових напрямів державної політики, від ефективності яких залежить конкурентоспроможність держави та її спроможність реагувати на сучасні виклики.

У розділі «Освіта і наука» Стратегія акцентує увагу на низці системних проблем, що стримують розвиток освітньої сфери та негативно впливають на якість людського капіталу [16]. Зокрема, констатується невідповідність результатів освітньої діяльності сучасним потребам ринку праці, недостатня швидкість реформування освітньої системи та відставання окремих її складових від динамічних соціально-економічних процесів. Водночас у документі підкреслюється значення української громадянської ідентичності для подальшого розвитку держави та забезпечення її безпеки та зазначається, що розвиток людського капіталу та зміцнення стійкості держави неможливі без формування чіткої української національної ідентичності, яка поєднає громадянську належність із усвідомленням спільних історичних, культурних та політичних цінностей. Саме така ідентичність створює підґрунтя для суспільної згуртованості, підвищення опірності зовнішнім інформаційним впливам та зміцнення національної безпеки України.

Напередодні повномасштабної збройної агресії Російської Федерації (далі – РФ) проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року, Стратегія визначала комплекс заходів, спрямованих на подолання накопичених проблем у сфері освіти та підвищення якості людського капіталу. Запропоновані механізми охоплювали всі рівні освіти та передбачали модернізацію змісту освітніх програм, оптимізацію мережі закладів освіти, забезпечення рівного доступу до освітніх послуг, розвиток цифрової інфраструктури, удосконалення системи підготовки педагогічних кадрів, а також покращення матеріально-технічного забезпечення освітнього процесу.

Разом із тим окремі проблеми, визначені Стратегією, не отримали достатньо конкретних механізмів вирішення. Зокрема, серед недоліків функціонування освітньої системи було названо недостатнє врахування потреб ринку праці та роботодавців під час формування освітніх програм. Водночас запропоновані шляхи подолання цієї проблеми фактично зводилися до загального налагодження співпраці між закладами освіти та роботодавцями. Однак сама по собі наявність такої взаємодії ще не гарантує ефективного врахування потреб роботодавців у процесі розроблення та оновлення освітніх програм, особливо у випадках, коли інтереси закладів освіти та потенційних роботодавців не збігаються. За таких умов визначальним залишається створення дієвих механізмів участі стейкхолдерів у формуванні змісту освіти та оцінюванні результатів навчання [8, с. 78].

Попри окремі недоліки, Стратегія стала важливим кроком у переосмисленні ролі освіти в системі державної політики, оскільки безпосередньо пов'язала розвиток людського капіталу з інтересами національної безпеки України. На виконання її положень Кабінетом Міністрів України було затверджено План заходів з реалізації Стратегії людського розвитку на 2021–2023 роки [17], який передбачав комплекс організаційних та нормативних заходів, спрямованих на модернізацію освітньої сфери. Серед пріоритетних завдань визначалися розроблення нових освітніх стандартів на компетентнісній основі, удосконалення системи професійної та фахової передвищої освіти, підвищення інституційної спроможності закладів вищої освіти шляхом їх укрупнення та створення умов для реалізації масштабних освітніх проєктів загальнодержавного значення.

Однак значна частина запланованих реформ не була реалізована у повному обсязі через початок повномасштабної війни. Збройна агресія РФ докорінно змінила пріоритети державної політики та створила безпрецедентні виклики для функціонування освітньої системи. Руйнування закладів освіти, вимушене переміщення учасників освітнього процесу, тимчасова окупація окремих територій, безпекові ризики та необхідність організації дистанційного навчання зумовили потребу в оперативній адаптації освітньої політики до умов воєнного стану. Водночас саме війна наочно продемонструвала стратегічне значення освіти як одного з ключових чинників національної стійкості, формування громадянської свідомості, збереження людського капіталу та забезпечення довгострокової безпеки держави [18, с. 88].

Повномасштабна збройна агресія РФ проти України актуалізувала проблему кадрового забезпечення держави у стратегічно важливих сферах суспільного життя. Одним із найбільш відчутних наслідків війни став дефіцит висококваліфікованих фахівців, насамперед у галузі охорони здоров'я. Значна кількість медичних працівників була залучена до виконання завдань у складі Збройних Сил України та інших військових формувань, тоді як частина спеціалістів виїхала за кордон. У результаті система охорони здоров'я зіткнулася з нестачею кадрів, що безпосередньо впливає на рівень соціальної безпеки держави.

Водночас забезпечення національної безпеки не обмежується виключно медичною сферою. Сучасна війна засвідчила визначальне значення інженерних, інформаційно-комунікаційних та кібернетичних

технологій. Ефективність оборони держави дедалі більше залежить від рівня розвитку цифрових технологій, систем зв'язку, автоматизації, безпілотних комплексів, засобів радіоелектронної боротьби та кіберзахисту. За таких умов особливого значення набуває підготовка фахівців у галузях комп'ютерних наук, програмної інженерії, кібербезпеки, електронних комунікацій та суміжних технічних спеціальностей. Скорочення кількості вступників на зазначені освітні програми може негативно позначитися на кадровому потенціалі держави в середньостроковій та довгостроковій перспективі.

Поряд із цим війна загострила проблему дисбалансу між структурою підготовки фахівців у закладах вищої освіти та реальними потребами держави й економіки.

Суспільство адекватно зреагувало на сучасні виклики у безпековому просторі. Про це свідчить тенденції трансформації вищої освіти, курсів підвищення кваліфікації у секторі безпеки й оборони, що супроводжуються значним масштабуванням державного замовлення та структурними змінами абітурієнтської спільноти. Військові заклади вищої освіти станом на 2025–2026 роки демонструють рекордні показники затребуваності [19].

Обсяг державного замовлення на підготовку військових фахівців у 2025 році порівняно з 2024 роком зріс на 20%. З початку повномасштабного вторгнення цей показник збільшився удвічі [20].

Таким чином, в умовах війни освіта набуває значення не лише соціального інституту, а й важливого інструменту забезпечення національної безпеки. Ефективна освітня політика повинна бути орієнтована на формування кадрового потенціалу держави відповідно до актуальних безпекових потреб, розвиток стратегічно важливих спеціальностей, підвищення якості професійної підготовки та формування компетентностей, необхідних для повоєнного відновлення України. Здатність системи освіти своєчасно реагувати на виклики воєнного часу значною мірою визначатиме рівень стійкості держави та її конкурентоспроможність у майбутньому.

Саме повномасштабна збройна агресія РФ проти України актуалізувала питання переосмислення ролі освіти в системі забезпечення національної безпеки держави.

Показовим у цьому контексті є посилення уваги держави до безпекової функції освіти. Серед пріоритетів освітньої політики дедалі більшого значення набувають питання формування громадянської відповідальності, національної свідомості, інформаційної стійкості та готовності молодого покоління до захисту держави. За таких умов освіта повинна виконувати не лише освітню, а й світоглядну, виховну та безпекову функції, сприяючи формуванню громадянина, здатного усвідомлювати власну відповідальність за майбутнє держави та ефективно протидіяти сучасним гібридним загрозам.

Водночас воєнний стан поставив перед системою освіти низку безпрецедентних викликів. Значна кількість закладів освіти зазнала руйнувань або пошкоджень унаслідок бойових дій, а мільйони учасників освітнього процесу були змушені адаптуватися до дистанційного чи змішаного формату навчання. У цих умовах першочергового значення набули питання забезпечення фізичної безпеки учнів, студентів, педагогічних та науково-педагогічних працівників, створення належної інфраструктури цивільного захисту, облаштування укриттів, а також забезпечення доступу до цифрових технологій та стабільного інтернет-зв'язку [8, с. 86].

Разом із тим зазначені заходи мають переважно оперативний характер і спрямовані на забезпечення безперервності освітнього процесу в умовах війни. Натомість стратегічною метою державної політики має стати інтеграція освітньої сфери до загальної системи забезпечення національної безпеки. Освіта повинна розглядатися як один із фундаментальних елементів формування людського капіталу, зміцнення суспільної згуртованості, розвитку демократичної політичної культури та забезпечення стійкості держави до зовнішніх впливів.

У цьому контексті освіта виступає не лише чинником соціально-економічного розвитку, а й важливим механізмом забезпечення інформаційної, культурної та гуманітарної безпеки держави. Саме через освітній процес формуються світоглядні орієнтири громадян, їхня здатність критично оцінювати інформацію, протидіяти дезінформації та зберігати національну єдність в умовах зовнішньої агресії. Тому в сучасних умовах війни розвиток освіти слід розглядати як один із пріоритетних напрямів зміцнення національної безпеки України та забезпечення її повоєнного відновлення.

Однією з ключових характеристик сучасного безпекового середовища є використання гібридних методів впливу, що включають інформаційні операції, когнітивні атаки та дезінформаційні кампанії [7, с. 20].

У напрямку протидії окресленим гібридним загрозам освіта виступає інструментом формування: медіаграмотності населення; здатності до критичного аналізу інформації; стійкості до пропагандистських впливів.

Рівень освіченості населення безпосередньо корелює зі здатністю суспільства протидіяти інформаційним загрозам, що підтверджує безпековий характер освіти.

Правова держава неможлива без належного рівня правової культури. Освіта забезпечує формування у громадян поваги до права, розуміння механізмів функціонування державних інститутів та усвідомлення відповідальності за порушення правових норм.

Особливого значення набуває правова освіта як інструмент: зниження рівня правового нігілізму; протидії корупційним практикам; підвищення ефективності державного управління; формування професійного кадрового потенціалу правової системи.

Висновки. Отже, проведене дослідження дає підстави для висновку, що в сучасних умовах освіта повинна розглядатися не лише як складова гуманітарної чи соціальної політики держави, а як один із ключових елементів системи національної безпеки. Саме через освітню сферу формуються людський капітал, національна та громадянська ідентичність, правова культура, демократичні цінності, критичне мислення та здатність суспільства протидіяти зовнішнім і внутрішнім загрозам.

Аналіз національного законодавства та стратегічних документів засвідчує поступову трансформацію підходів до розуміння ролі освіти в забезпеченні національної безпеки. Якщо раніше освіта переважно розглядалася як чинник соціально-економічного розвитку, то сучасні безпекові виклики, насамперед повномасштабна збройна агресія РФ проти України, зумовили необхідність її сприйняття як одного з фундаментальних інструментів зміцнення державної стійкості та захисту національних інтересів.

Особливого значення освіта набуває в умовах війни. Російсько-українська війна продемонструвала, що перемога у сучасних конфліктах залежить не лише від кількості озброєння чи чисельності особового складу, а й від рівня розвитку науки, технологій, цифрових компетентностей та інтелектуального потенціалу держави. Саме тому освітня система повинна забезпечувати підготовку фахівців у тих сферах, які мають стратегічне значення для обороноздатності країни, зокрема у галузях інформаційних технологій, кібербезпеки, інженерії, телекомунікацій, медицини та оборонної промисловості.

Водночас одним із ключових завдань державної освітньої політики має стати подолання дисбалансу між структурою підготовки кадрів та реальними потребами держави. Національна безпека залежить не лише від загального рівня освіченості населення, а й від здатності держави формувати таку систему підготовки фахівців, яка відповідатиме потребам оборони, економічного розвитку, цифрової трансформації, охорони здоров'я, державного управління та європейської інтеграції. У зв'язку з цим стратегічним завданням є вдосконалення механізмів прогнозування кадрових потреб, модернізація освітніх програм, розвиток пріоритетних спеціальностей та посилення взаємодії між системою освіти, державою і роботодавцями.

Таким чином, освіта є не лише передумовою розвитку особистості та суспільства, а й стратегічним ресурсом держави, від якого безпосередньо залежить її безпека, стійкість та спроможність реагувати на сучасні виклики. В умовах війни та повоєнного відновлення України саме освіта має стати одним із пріоритетних напрямів державної політики, оскільки інвестиції в людський капітал є водночас інвестиціями в національну безпеку, обороноздатність та майбутнє української державності.

Список використаних джерел

1. Баранівський В.Ф. Вища освіта у вирішенні проблем духовної безпеки українського суспільства. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Філософія*. 2013. Вип. 41 (1). С. 206–221.
2. Живко З.Б., Кухарська Л.В. Освіта в системі національної безпеки країни. *Вчені записки університету «КРОК». Серія: Економіка*. 2019. Вип. 2. С. 205–211.
3. Panfilov O., Savchenko O. Education as a factor to support the national security of the state. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. 2021. № 1 (48). С. 146–159.
4. Світова гібридна війна: український фронт: монографія / Нац. ін-т стратег. дослідж.; за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ: НІСД, 2017. 494 с.
5. Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): підручник Київ: НАДУ, 2012. 544 с.
6. Галів М., Свійонтик О. Освіта як складова національної безпеки України в умовах сучасної російсько-української війни: правові засади, проблеми, досвід і завдання. *Молодь і ринок*. 2023. №3 (211), С.

- 25-31. URL: <https://mir.dspu.edu.ua/article/view/277194/272943>. DOI: 10.24919/2308-4634.2023.277194 (дата звернення: 20.06.2026).
7. Марена Т. Освітня складова національної безпеки України. *Міжнародний науковий журнал «Університети і лідерство»*. 2023. №16. С. 18-30. URL: <https://ul-journal.org/index.php/journal/article/view/225/197>. DOI: 10.31874/2520-6702-2023-16-18-31 (дата звернення: 20.06.2026).
8. Ольшевський І. П. Конституційно-правове забезпечення права на освіту в умовах воєнного стану: дис. доктора філософії (PhD): 081 Право. Київ, КНУ ім. Т. Шевченка, 2026. 222 с.
9. Theodore W. Schultz. Investment in Human Capital The American Economic Review, Vol. 51, No. 1 (Mar., 1961), 1-17. URL: <https://la.utexas.edu/users/hcleaver/330T/350kPEESchultzInvestmentHumanCapital.pdf> (дата звернення: 20.06.2026).
10. Becker G. *Human Capital*. The University of Chicago Press. 1993. URL: <http://digamo.free.fr/becker1993.pdf> (дата звернення: 21.06.2026).
11. Безпекові виміри освітньої політики: світовий досвід та українські реалії: аналітична доповідь / Іщенко А.Ю., Зубченко С.О., Карпенко М.М., Лозовий В.С., Черненко Т.В. Київ: НІСД, 2017. 44 с.
12. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 №2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 21.06.2026).
13. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 №964-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> (дата звернення: 20.06.2026).
14. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 №2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355> (дата звернення: 20.06.2026).
15. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12> (дата звернення: 20.06.2026).
16. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію людського розвитку»: Указ Президента України від 02.06.2021 № 225/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text> (дата звернення: 20.06.2026).
17. План заходів з реалізації Стратегії людського розвитку на 2021–2023 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.12.2021 № 1617-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1617-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 20.06.2026).
18. Лузік Е. В., Хоменко Л. О. Модернізація вищої освіти України в контексті національної безпеки. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія Педагогіка. Психологія*. 2017. Вип.1 (10). С. 88–92.
19. Новини вступу до військових вишів 2025: збільшення держзамовлення і де навчатися URL: <https://www.education.ua/news/2025/05/27/novyny-vstupu-do-viiskovykh-vyshiv-2025-zbilshennia-derzhzamovlennia-i-de-navchatsia/> (дата звернення: 20.06.2026).
20. Вступ до військових вишів у 2025 році – що треба знати абітурієнтам URL: <https://sud.ua/uk/news/ukraine/334779-postuplenie-v-voennye-vuzy-v-2025-godu-chto-nuzhno-znat-abiturientam> (дата звернення: 20.06.2026).

References

1. Baranivskiy, V. F. (2013). Vyshcha osvita u vyryshenni problem dukhovnoi bezpeky ukrainskoho suspilstva [Higher education in solving the problems of spiritual security of Ukrainian society]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H.S. Skovorody. Filosofiia – Bulletin of H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Philosophy*, 41(1), 206–221 [in Ukrainian].
2. Zhyvko, Z. B. & Kukharska, L. V. (2019). Osvita v systemi natsionalnoi bezpeky krainy [Education in the national security system of the state]. *Naukovi zapysky Universytetu «KROK». Seriya: Ekonomika – Scientific Notes of KROK University. Series: Economics*, 2, 205–211 [in Ukrainian].
3. Panfilov, O. & Savchenko, O. (2021). Education as a factor to support the national security of the state. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho – Bulletin of the Yaroslav Mudryi National Law University*, 1(48), 146–159 [in English].
4. Horbulin, V. P. (Ed.). (2017). *Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front: monohrafiia [World Hybrid War: Ukrainian Front: Monograph]*. Kyiv: National Institute for Strategic Studies [in Ukrainian].
5. Sytnyk, H. P. (2012). *Derzhavne upravlinnia u sferi natsionalnoi bezpeky (kontseptualni ta orhanizatsiino-pravovi zasady): pidruchnyk [Public Administration in the Sphere of National Security (Conceptual and Organizational-Legal Foundations): Textbook]*. Kyiv: NAPA [in Ukrainian].

6. Haliv, M. & Sviontyk, O. (2023). Osvita yak skladova natsionalnoi bezpeky Ukrainy v umovakh suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny: pravovi zasady, problemy, dosvid i zavdannia [Education as a component of Ukraine's national security in the conditions of the modern Russian-Ukrainian war: legal foundations, problems, experience and tasks]. *Molod i rynek – Youth and Market*, 3(211), 25–31. DOI: 10.24919/2308-4634.2023.277194 [in Ukrainian].
7. Marena, T. (2023). Osvitnia skladova natsionalnoi bezpeky Ukrainy [Educational component of Ukraine's national security]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Universytety i liderstvo» – International Scientific Journal «Universities and Leadership»*, 16, 18–30. DOI: 10.31874/2520-6702-2023-16-18-31 [in Ukrainian].
8. Olshevskiy, I. P. (2026). *Konstytutsiino-pravove zabezpechennia prava na osvitu v umovakh voiennoho stanu [Constitutional and Legal Support of the Right to Education under Martial Law]*. PhD thesis. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].
9. Schultz, T. W. (1961). Investment in Human Capital. *The American Economic Review*, 51 (1), 1–17 [in English].
10. Becker, G. (1993). *Human Capital*. Chicago: The University of Chicago Press [in English].
11. Ishchenko, A. Yu., Zubchenko, S. O., Karpenko, M. M., Lozovyi, V. S. & Chernenko, T. V. (2017). *Bezpekovi vymiry osvitnoi polityky: svitovyi dosvid ta ukrainski realii: analitychna dopovid [Security Dimensions of Educational Policy: World Experience and Ukrainian Realities: Analytical Report]*. Kyiv: National Institute for Strategic Studies [in Ukrainian].
12. *Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [Law of Ukraine «On Education»] (2017)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
13. *Zakon Ukrainy «Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy». [Law of Ukraine «On the Fundamentals of National Security of Ukraine»] (2003)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> [in Ukrainian].
14. *Zakon Ukrainy «Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy». [Law of Ukraine «On National Security of Ukraine»] (2018)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n355> [in Ukrainian].
15. *Ukaz Prezidenta Ukrainy «Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 veresnia 2020 roku «Pro Stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy» [Decree of the President of Ukraine «On the Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of September 14, 2020 «On the National Security Strategy of Ukraine»] (2020)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12> [in Ukrainian].
16. *Ukaz Prezidenta Ukrainy «Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 travnia 2021 roku «Pro Stratehiiu liudskoho rozvytku» [Decree of the President of Ukraine «On the Decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of May 14, 2021 «On the Human Development Strategy»] (2021)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text> [in Ukrainian].
17. *Plan zakhodiv z realizatsii Stratehii liudskoho rozvytku na 2021–2023 roky [Action Plan for the Implementation of the Human Development Strategy for 2021–2023] (2021)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1617-2021-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
18. Luzik, E. V. & Khomenko, L. O. (2017). Modernizatsiia vyshchoi osvity Ukrainy v konteksti natsionalnoi bezpeky [Modernization of higher education in Ukraine in the context of national security]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seriya: Pedagogika, Psykholohiia – Bulletin of the National Aviation University. Series: Pedagogy and Psychology*, 1(10), 88–92 [in Ukrainian].
19. *Novyny vstupu do viiskovykh vyshiv 2025: zbilshennia derzhzhamovlennia i de navchatysia [Admission News to Military Higher Education Institutions 2025: Increase in State-Funded Places and Where to Study] (2025)*. Retrieved from <https://www.education.ua/news/2025/05/27/novyny-vstupu-do-viiskovykh-vyshiv-2025-zbilshennia-derzhzhamovlennia-i-de-navchatysia/> [in Ukrainian].
20. *Vstup do viiskovykh vyshiv u 2025 rotsi – shcho treba znaty abiturientam [Admission to Military Higher Education Institutions in 2025: What Applicants Need to Know] (2025)*. Retrieved from <https://sud.ua/uk/news/ukraine/334779-postuplenie-v-voennye-vuzy-v-2025-godu-chto-nuzhno-znat-abiturientam> [in Ukrainian].

Стаття надійшла 11.04.2026

Стаття прийнята до друку 22.05.2026

Опубліковано 31.08.2026